

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

De Christelijke bijdrage aan een machtsvrije dialoog - enkele sociologische opmerkingen

Borg, M.B. ter

Citation

Borg, M. B. ter. (1991). De Christelijke bijdrage aan een machtsvrije dialoog - enkele sociologische opmerkingen. In . Callenbach, Nijkerk. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/10374>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/10374>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prof. Dr. F.O. van Genneep (1926-1990)

Leidse Lezingen

De gelijkenis van de verloren Vader

*Beschouwingen over Van Genneps boek
'De terugkeer van de verloren Vader'*

UITGEVERIJ G.F. CALLENBACH bv NIJKERK

Redactie Leidse Lezingen
Drs. J.P. Heering
Drs. G. Sleuwenhoek
Drs. N.C. Smit, redactiesekretaris
Dr. H.E. Wevers

Redactieadres: Prinsesselaan 9
1942 AE Beverwijk

© 1991 Uitgeverij G.F. Callenbach bv, Nijkerk

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door
middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90 266 0255 3

Inhoudsopgave

Woord vooraf 7

- I *Drie Leidse Lezingen*, gehouden op 28 mei 1990 tijdens een studiedag in Leiden

Dr. G. G. de Kruijf, medewerker kerkelijke opleidingen aan de Rijksuniversiteit Leiden

Prof. dr. G. H. Ter Schegget, hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk aan de Rijksuniversiteit Leiden

Prof. dr. F. Haarsma, emeritus-hoogleraar in de praktische theologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen

- II *Negen commentaren*

Drs. J. D. de Boer, hervormd predikant te Vlissingen

Prof. dr. Th. de Boer, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

Dr. M. B. ter Borg, hoofddocent aan de Rijksuniversiteit Leiden

Dr. R. H. Reeling Brouwer, hervormd predikant te Amsterdam

Prof. dr. C.J.M. Halkes, emeritus-hoogleraar Katholieke Universiteit Nijmegen

Prof. dr. E. J. Kuiper, hoogleraar vanwege de Remonstrantse Broederschap aan de Rijksuniversiteit Leiden

Prof. dr. C. A. J. van Ouwkerk, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden

Prof. dr. W. H. Velema, hoogleraar aan de Theologische Hogeschool Apeldoorn

Drs. A. W. Vlieger, hervormd predikant te Oldenzaal

in het algemene gesprek van de Oecumene der Verlichting. Daartoe heeft de schrijver ons met zijn boek willen aanzetten. In deze notities heb ik een aantal problemen genoemd, die ik graag met Ted van Gennep had willen bespreken. Tegelijk is het echter, alsof ik altijd al bezig geweest ben hem vragen te stellen en zijn vragen te beantwoorden. En zo zal het ook altijd blijven.

Noten:

1. *In de Waagschaal* 18 (1989), no. 11,24
2. De getallen tussen haken verwijzen naar het boek van Van Gennep.
3. D. Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung*, Neuausgabe, München, 1970, 393 v.
4. Th. de Boer, *De God van de filosofen en de God van Pascal*, Den Haag, 1989, 33,54,85,160.
5. Idem 26 vv.
6. Idem, 88-95; zie ook 'Hermeneutiek van de Transcendentie' in *In welk kader?*

De christelijke bijdrage aan een machtsvrije dialoog – enkele sociologische opmerkingen

M. B. ter Borg

Vooraf

Meer dan één keer zei Ted van Genneep mij, als we elkaar tegenkwamen in de hal van ons instituut, dat hij benieuwd was wat ik, als godsdienstsocioloog, van zijn boek zou vinden. En in de opdracht die hij schreef in het exemplaar dat ik van hem kreeg, zei hij dat hij hoopte dat ik er niet teveel 'sociologische onzin' in zou aantreffen. Ik heb hem niet meer kunnen zeggen, dat dat wel meeviel. Ik moest nog aan het boek beginnen, toen hij stierf.

Zijn nieuwsgierigheid naar het oordeel van sociologen ligt voor de hand, want *De terugkeer van de verloren Vader* bevat zeer veel sociologische of voor de sociologie relevante beschouwingen. Dat is een probleem. Het betekent niet alleen dat ik een keuze moet maken, maar zelfs dat het niet mogelijk is, binnen de ruimte die de redactie mij heeft toegemeten, aan welk sociologische onderwerp dan ook recht te doen. Daarbij komt dan een veel grotere moeilijkheid: dat Van Genneep er niet meer is om te reageren en mij van katoen te geven. Daardoor heb ik mij geremd gevoeld in mijn kritiek. Uiteindelijk heb ik besloten, met Van Genneep in discussie te gaan, alsof hij nog wel zou kunnen reageren. Dat zou hij gewild hebben. Immers, alles wat Van Genneep zei, was bedoeld als het begin van een pittig gesprek. De wil tot dialoog karakteriseert niet alleen dit boek, het is er ook het onderwerp van.

De Verlichting

De verhouding tussen het christendom en de Verlichting kan naar mijn mening gekenschetst worden met dezelfde woorden, die Van Genneep gebruikt voor de verhouding tussen jodendom en christendom: Het is een rebellie ertegen, maar het is er tevens de voortzetting van⁵¹. Daarom is een bezinning op de waarde van het christendom voor de Verlichting op zijn plaats en zinvol en dat is wat Van Genneep in *De terugkeer van de verloren Vader* doet. Hij pleit daarbij voor een christelijke inbreng in het

verlichtingsdebat. De waarde van het christendom daarbij is, volgens Van Gennep, dat het een autoriteit (een vaderbeeld) kan inbrengen, die het debat en de maatschappij voor tyrannieke aanspraken zou kunnen behoeden. Aan zo'n debat zou een erkenning van twee kanten vooraf moeten gaan: de Verlichting zou zijn erfflater moeten erkennen, en de kerk zijn erfgenaam. Van Gennep meent dat deze wederzijdse erkenning mogelijk is geworden, nu zowel het christendom als de uit de Verlichting voortkomende ideologieën sterk aan maatschappelijk belang hebben ingeboet, in die zin, dat ze nauwelijks nog verbonden zijn met machtsposities, machtsaanspraken of prestige.

Hierbij wil ik twee vragen stellen: is er plaats voor een christelijke inbreng in het verlichtingsdebat, en zo ja, onder welke voorwaarden? En in hoeverre kan de pretentie van een machtsvrije discussie, waaraan het christendom volgens Van Gennep kan bijdragen, gehandhaafd blijven?

De terugkeer van de erfflater

Veel erfgenamen staan afwijzend of ambivalent tegenover hun erfflater, en nog veel meer staan er afwijzend tegenover diens terugkeer. Dat is helemaal zo als aan de erfenis een opstand tegen de erfflater vooraf is gegaan. Dat is precies wat de Verlichting mijns inziens behelst: een opstand tegen de erfflater. Maar deze afwijzende houding wordt nog weer extra versterkt in de moderne westerse maatschappij, waarin de persoonlijke prestatie hoog staat aangeschreven. Wat men geërfd heeft, had men eigenlijk zelf, door persoonlijke prestaties moeten verwerven.

Van Gennep ziet dat de revolte die de Verlichting in eerste instantie was, gepaard is gegaan met een zeer negatieve houding ten aanzien van het christendom, maar hij hoopt dat die langzamerhand verdwenen is. Hij schrijft deze negatieve houding toe aan de machtspositie van de kerk en het misbruik dat daarvan gemaakt werd. Reeds aan het begin van de Verlichting werd door Voltaire deze negatieve houding krachtig verwoord in de leus: 'Ecrasez l'infame'. Maar nu de macht van de kerk steeds verder afbrokkelt, zal ook deze negatieve houding verdwijnen.

Ik ben bang dat Van Genneps wens de vader is van zijn gedachten. Natuurlijk, de machtsbasis van de kerk brokkelt af. In Nederland, waartoe we ons in navolging van Van Gennep goeddeels zullen beperken, is dat heel duidelijk. De ontzuiling, de dramatische terugloop van het aantal christen-democratische zetels in het parlement zijn daarvan duidelijke aanwijzingen. Maar wat er over is van de christelijke macht, bevindt zich doorgaans in het centrum van het politieke spectrum en daarmee ook in het centrum van de macht. De wippositie die de christen-democraten zo innemen is, gezien hun machtsbasis, onevenredig groot. Die onevenre-

digheid wordt nog vergroot doordat de christenen in allerlei maatschappelijke organisaties in de sociaal-culturele sector, nog steeds de machtsposities hebben weten te bewaren, die ze in de tijd van de verzuiling hebben opgebouwd. Men kan de these daarom verdedigen dat de machtsbasis van de christenen is versmald, maar dat dit hun machtspositie maar zeer ten dele heeft aangetast. Van Gennep, kijkend naar de machtsbasis, onderschat naar mijn mening zowel deze machtspositie als de rancune, die deze bij vele vrienden der Verlichting tweeebrengt. Als het machtsverlies van het christendom al een positievere houding zou bevorderen, dan is dat een kwestie van zeer lange adem. Wie daarnaar haakt, heeft veel geduld nodig. Overigens moet betwijfeld worden, of machtsafname van het georganiseerde christendom een positievere houding zal bewerkstelligen. Wat Van Gennep overschat, is de welwillendheid van de niet-christenen of zelfs maar hun vermogen om organisatie en leer uit elkaar te halen; anders gezegd: om het christendom los te zien van de kerk en de wijze waarop deze de macht uitoefende. Helemaal verbazingwekkend is dat niet. Eén van de vruchten van de Verlichting was de sociologie, en één van de vruchten van de sociologie is het inzicht dat het denken, voelen, geloven en hopen van mensen nauw verbonden is met hun belangen en dus met de maatschappij waarin ze leven en hun positie daarin, en dus ook met machtsposities. Dit inzicht kent vele nuances, waarvan de meest rauwe is, dat wat mensen geloven rechtstreeks voortvloeit uit hun materiële belangen. Wat voor Van Gennep een betreurenswaardige ontsporing is, is vanuit een dergelijk standpunt bezien het wezen van de zaak, en de dialoog waar Van Gennep voor pleit zal worden beschouwd als een naïviteit.

Maar ook bij genuanceerdere versies van hetzelfde inzicht, zal men moeite hebben met de terugkeer van de erflater, zelfs waar men zich positief tegenover hem opstelt. Men zal zeggen dat iedere tijd zijn eigen manier van geloven heeft en dat de waarden van de Verlichting de moderne vorm zijn waarin het christendom verschijnt, en dat meer archaische vormen, zoals we die in de kerken nog aantreffen, langzaam maar zeker zullen verdwijnen. De meerwaarde, die deze archaische vormen van het christendom hebben, zoals het idee van een transcendente God, tot wie men zich kan wenden, hebben hun geloofwaardigheid verloren. De kerken proberen dit verlies aan geloofwaardigheid in te dammen, vandaar dat boeken worden geschreven zoals 'De terugkeer van de verloren Vader'. Daarmee zullen ze dit soort boeken niet als waardeloos van de hand wijzen. Van Gennep geeft voldoende bijbelinterpretaties om de waarde ervan aannemelijk te maken. Maar dit betreft in de visie van dit soort Verlichting-aanhangers een herinnering, een herbevestiging van de waarde van onze erfenis. De herinnering is waardevol, maar als herinne-

ring. Zoals men veel kan leren van de stukken van Sophocles en Shakespeare, zo ook van de bijbel. Dat men de waarde van vroegere fasen erkent, betekent nog niet, dat men de terugkeer van de erflater wenst. Zo impliceert zelfs een positieve houding ten aanzien van het christendom nog geen positieve houding ten aanzien van de terugkeer van de verloren Vader.

De welwillendheid ten aanzien van de terugkeer van de erflater, of, zoals Van Gennep zegt, de verloren Vader in de feitelijke verlichtingsdiscussie lijkt mij dus niet zo groot als Van Gennep hoopt. Maar tot nu toe heb ik mij bij mijn analyse beperkt tot degenen, van wie men mag aannemen dat ze geen lid zijn van een kerk. Maar de verlichtingsdiscussie heeft een eigenschap, waardoor kerkleden en buiten-kerkelijken gelijkelijk kunnen twifelen, niet aan de wenselijkheid, maar aan de legitimiteit van de terugkeer van de verloren Vader.

Sinds Voltaire is tolerantie een belangrijke eigenschap van de Verlichting. Iedereen mag geloven, wat hij wil, en hiervan getuigen. Wilde men in de discussie resultaten boeken met betrekking tot de vraag hoe de samenleving moet worden ingericht, dan moest men niet te veel letten op de levensbeschouwelijke uitgangspunten, maar zien of er compromissen te bereiken waren in de praktische uitwerkingen. Dit heeft zich *uitgewerkt in levensbeschouwelijke neutraliteit*. Zolang men bepaalde regels van de discussie maar in acht nam, mocht men meedoen, ongeacht de geloofsvoorstellingen die tot de standpuntbepaling leidden. De geloofsvoorstellingen bleven buiten de discussie. Uitingen ervan werden getolereerd, omdat ze konden worden genegeerd. Dit heeft altijd het nadeel gehad, dat men een gehalveerde discussie had, en het voordeel, dat men elkaar de koppen niet insloeg. In een pluralistische samenleving als de onze, is deze halvering van de discussie een noodzakelijke voorwaarde voor het voortbestaan ervan.

Nu hoeft ook aan de tolerantie van de verloren Vader niet getwijfeld te worden. Maar als deze verloren Vader terugkomt als de God van de bijbel, zal hij door christenen met een andere interpretatie van de bijbel wellicht niet getolereerd kunnen worden. Hoe dit ook zij, de kans bestaat dat met de introductie in het verlichtingsdebat van de verloren Vader een theologische discussie wordt uitgelokt, die het verlichtingsdebat, zoals dat gegroeid is, onmogelijk maakt.

Natuurlijk, de Vader kan terugkeren, niet in het debat, maar erbuiten, als toetssteen, als criterium, als inspiratiebron voor wie dat wenst. Of dit een terugkeer is, is de vraag, want als zodanig functioneert God ook nu al.

Tot nu toe heb ik net gedaan, alsof duidelijk is, wat onder het verlichtingsdebat verstaan moet worden. In mijn achterhoofd had ik daarbij het maatschappelijke debat, zoals dat in de parlementen in een aantal westerse landen plaats vindt. Maar Van Gennep gaat verder. Het gaat hem niet alleen om de feitelijke gang van zaken in het Nederlandse parlement, maar om het streven naar een machtsvrije dialoog, en hij meent dat de verloren Vader hierbij een hoofdrol kan spelen. Macht is in zijn boek een cruciaal begrip. Heel veel draait om macht, ook het verschil tussen vader en de verloren Vader. Macht is op het eerste gezicht een geheimzinnig verschijnsel, maar een adequate sociologische analyse kan veel, zo niet alle geheimzinnigheid ervan wegnemen. Om dat te bereiken moeten we om te beginnen het begrip niet te veel laten uitdijen. Macht is dan een eigenschap van menselijke relaties. Het is het vermogen tegenover anderen je wil door te zetten, eventueel tegen weerstand in. Deze definitie is van Weber, maar de strekking is in de hele sociologie aanvaard. Aanvullingen en verbeteringen op dit begrip betreffen altijd details. Aan dit machtsbegrip besteedt Van Gennep een heel hoofdstuk (389v.). We zullen zien, dat dit machtsbegrip in al zijn beperktheid verstrekkende gevolgen heeft.

Om macht te begrijpen is het echter niet voldoende te weten wat het is. Men moet ook nog begrijpen waar het vandaan komt en hoe het werkt. Voor het eerste heeft Elias het begrip machtsbron ontwikkeld als datgene, waaraan men macht kan ontlenen. 'Kennis is macht' luidt een Nederlandse zegswijze, en dat is tamelijk inexact. Kennis is een machtsbron, dus iets om macht aan te ontlenen. Men kan het gebruiken om over andere mensen en andere dingen macht uit te oefenen. Daarbij is het wel zo, dat sommige vormen van kennis meer macht kunnen opleveren dan andere. Kennis van de kaballa levert in onze samenleving weinig macht op, kennis van computertalen relatief veel. Dat impliceert al dat wat een machtsbron is, nooit los staat van zijn sociale context. Spierkracht is een machtsbron, maar alleen in betrekkelijk primitieve sociale verbanden: in archaische samenlevingen, zeemanskroegen en op lagere-schoolpleinen. Een belangrijke machtsbron in alle samenlevingen is de sociale positie, die men inneemt. Het voorzitterschap is in een vergadering een machtsbron, los van de talenten, die men bezit. De manier, waarop men van zo'n machtsbron gebruik maakt, is wel weer een kwestie van talent en opleiding. Talent en opleiding zijn ook weer machtsbronnen, en we kunnen dan ook zeggen dat de diverse machtsbronnen waarover ieder mens beschikt elkaar kunnen versterken en verzwakken. Hierboven hebben we gezien, hoe voor de christen-democraten de wippositie tussen

links en rechts een machtsbron op zich is.

De macht die men in een samenleving kan uitoefenen, wordt ook sterk beïnvloed door de waarden en normen die heersen. Wordt de macht, die iemand uitoefent, opgevat als zijnde in overeenstemming met de heersende waarden en normen, dan kan men van gezag spreken.

Ik sta in een boekwinkel en zie hoe een boekendief schichtig het boek terugzet, dat hij ongezien in zijn tas had willen laten glijden. Mijn aanwezigheid en de norm of waarde van de eigendom en de sancties die het schenden van deze waarde met zich mee kunnen brengen, maken dat ik ongewild en onbedoeld macht uitoefen over een onbekende. En als ik niets gezien zou hebben, maar de boekendief zou hebben gedacht dat ik wel iets gezien zou hebben, ook nog onbewust.

Bij het handhaven van de regels, de normen en de waarden, die in onze samenleving gelden, gebruiken we voortdurend, onbewust, onze macht over anderen, en de anderen oefenen macht uit over ons. Dat gebeurt ook in iedere dialoog: het onderwerp waar het over gaat, regels met betrekking tot de geldigheid en ongeldigheid van argumentaties, de zaken die wel en die niet in het geding mogen worden gebracht, het is allemaal onbewust vastgelegd in ge- en verboden, die we onbewust handhaven door middel van macht. Een uitdrukking als 'machtsvrije discussie' waarnaar Van Gennep, in navolging van Habermas, wil streven moet dan ook als een contradictio in terminis worden gezien. Het is niet wenselijk, omdat het niet mogelijk is. Ja, zal men antwoorden, maar een redelijke discussie is toch machtsvrij? Of een redelijke discussie bestaat, laat ik hier in het midden, maar een machtsvrije redelijke discussie is onzin. De discussie is redelijk. Huilen is verboden, zeker als middel om je zin te krijgen; kwaad worden ook. Overdrijven, demagogie bedrijven mag ook niet. Het zijn prima regels, maar om ze te handhaven is macht noodzakelijk. Wie sociaal of verbaal het begaafdst is, heeft de beschikking over meer machtsbronnen dan anderen. Hoe deze machtsongelijkheid te compenseren? Hiervoor is macht nodig.

Machtsvrije discussie is niet mogelijk en dus niet wenselijk. Wat wel wenselijk is, is dat de machtsverhoudingen, de machtsverschillen, de machtsbronnen en datgene, waarnaar men streeft in discussies, wordt verhelderd. En dit streven naar een optimale transparantie van de macht is al moeilijk genoeg, vooral waar de machtsuitoefening vaak ongewild, onbedoeld en zelfs onbewust is. Dit geeft de machtsuitoefening iets schimmigs. Overigens, ook waar macht bewust en gewild wordt uitgeoefend, is macht schimmig. Dat komt omdat kennis een machtsbron is. Kennis aangaande de macht van de ander, vergroot mijn macht over die ander. Wanneer de ander onjuiste kennis heeft aangaande mijn machtsbronnen, vergroot dat mijn macht over hem. Daarom zal ik mijn

machtspotentieel groter of kleiner doen lijken dan het is, al naar gelang de omstandigheden. Dit maakt het moeilijk om machtsbronnen en machtsverhoudingen correct in te schatten.

Door deze en dergelijke factoren is macht een geheimzinnig verschijnsel. Deze ondoorgrondelijkheid maakt dat er veel begripsverwarring over macht ontstaat, en zo wordt de ondoorgrondelijkheid nog weer groter. Toch gaat het hier om een eigenschap van mensen of intermenselijke relaties en meer niet. Waar het binnen de menswetenschappen om gaat, is de zeer ingewikkelde machtsrelaties van hun geheimzinnigheid te ontdoen door ze op simpeler menselijke driften en intermenselijke relaties terug te voeren. Al het andere zou in strijd zijn met het ethos van de Verlichting.

Ik betwijfel of Van Gennep, ondanks zijn goede bedoelingen, deze transparantie bevordert. Het lijkt er eerder op, dat in de manier, waarop hij het machtsbegrip hanteert, de geheimzinnigheid niet wordt opgeheven, maar te baat genomen om Gods bijzondere werk in de wereld een plaats te kunnen geven. Dit is een vermoeden, dat gevoed wordt door de bijzondere, bovenmenselijke eigenschappen die aan Gods woord worden toegekend. Gods macht is daar niet een macht die inperkt, maar juist vrijlaat (432). Dit is alleen al problematisch, doordat het niet gehoorzamen van God, ondanks die vrijheid, toch geweldige rampen met zich meebrengt (418v.). Bovendien wordt hier een begrip van macht geïntroduceerd, dat niet binnen de antropocentrische machtsdefinities van de Verlichting past. Op zich is daar niets tegen. Maar men moet wel kiezen: of men geeft het verschijnsel een andere naam en houdt het buiten de discussie van de Verlichting, of men ziet af van deelname aan die discussie. Maakt men deze keuze niet, dan introduceert men een mystificerend woordgebruik. Sferen van de werkelijkheid worden door elkaar gehaald, de begrippen worden schimmig en onduidelijk.

De verdienste van de Verlichting en van de sociologie is dat machtsverhoudingen niet langer werden gezien als van God gegeven, maar als door mensen bewerkstelligd en in stand gehouden. Ik ben ervan overtuigd, dat Van Gennep hierin met de Verlichting mee zou willen gaan. Maar dan moet hij van begrippen als 'Gods macht' afzien.

De christelijke rol in de verlichtingsdiscussie

De kern van mijn kritiek luidt: in de verlichtingsdiscussie, zoals we die zien in de politiek en in de wetenschap, staat God tussen haakjes. Dat betekent dat die discussie gehalveerd is, en dat wat mensen ten diepste raakt, er niet in wordt betrokken. Aan de andere kant wordt op die manier wat mensen ten diepste raakt ook beschermd tegen de moor-

dende kracht van vlijmscherpe woorden. De discussie kan door dit alles, vaak op een weinig inspirerend peil, aan de gang blijven. Gelukkig is de verlichtingsdiscussie niet de enige discussie, die er gevoerd wordt. Waar het om levensbeschouwing gaat, bloeien in onze samenleving duizenden verschillende bloemen. Naast de verlichtingsdiscussie zijn er zoveel discussies, die over zaken gaan, die wellicht van wezenlijker belang zijn. In die zin is er in de maatschappij langzamerhand een duplex ordo gegroeid. Dit lijkt mij meer en meer een grondtrek te worden van de feitelijke verlichtingsdiscussie: Wie als christen mee wil doen, zonder een machtspositie uit te spelen, moet zijn christen-zijn tussen haakjes zetten. Dat lijkt Van Gennep niet te doen en daarmee plaatst hij zich buiten de discussie, waaraan hij wil meedoen. Staat of valt het boek nu met mijn kritiek? Ik denk van niet. Voor mij is het een boek over de wijze waarop christenen geïnspireerd kunnen worden om de pretenties van de Verlichting mede gestalte te geven (in plaats van tegen te werken). Dat lijkt mij waardevol en heeft mijn sympathie. Maar in zijn terminologie en in wat hij denkt dat mogelijk is, schiet Van Gennep zijn doel voorbij, doordat hij aan sociologische, wereldlijke, nuchtere begrippen een religieuze meerwaarde geeft. Kwalijk kan hem dat niet genomen worden. Het gaat hier om lastige begrippen en een weerbarstige materie. Het gaat hier om zaken, die ons zo vertrouwd zijn en die zo zeer raken aan wat voor ons van zeer groot belang is (onze sociale positie), dat het bijna niet mogelijk is er scherpe analyses van te maken. Van Gennep is dan ook niet de enige die zich aan een mystificerend gebruik van deze begrippen overgeeft. Toch is mij, als niet-theoloog, niet duidelijk, waarom aan het machtsbegrip moet worden vastgehouden, en waarom niet woorden als inspiratie of bezieling gekozen hadden kunnen worden (zoals mij ook niet duidelijk is, waarom per se aan een dubbel vader-begrip moet worden vastgehouden). Hij had op die manier een hoop problemen kunnen voorkomen, wellicht zonder dat de boodschap aan belang had ingeboet. Ook zonder deze beladen termen had hij zijn ook voor niet-christenen inspirerende beeld van de belangeloosheid van Jezus kunnen schetsen.

Voortzetting van een discussie met een afwezige

Rinse Reeling Brouwer

Over *De terugkeer van de verloren Vader* (bij het horen of zien van die titel schiet me elke keer de aria van Idamante uit Mozarts *Idomeneo* te binnen: *il padre adorato/ritrovo, e lo perdo*, maar dan omgekeerd) valt vanuit vele invalshoeken door te praten. Ik kies er in dit artikel voor, het boek te benaderen vanuit een tweetal discussies, die prof. Van Genneep en ik tijdens zijn leven met elkaar voerden. In hoeverre komen zij naar aanleiding van dit boek terug? In hoeverre komen zij er nu anders uit te zien? In welke richting kunnen zij een vervolg krijgen?

I. ONBEDOELDE CONSEQUENTIES

De eerste discussie had plaats naar aanleiding van het rapport *Mensen hebben mensen nodig*, waarin Van Genneep de bijbels-theologische notie van het 'Verbond' tot uitgangspunt had gemaakt van zijn beschouwingen over relaties. Franz Joseph Hirs en ik hadden ons afgevraagd, of hij daarin een als tijdloos begrepen idee van het huwelijk niet te zeer in de notie van het Verbond had ingelezen, waarbij alle andere samenlevingsvormen alleen nog maar als afstraling van dit oerbeeld, als planeten die draaien om deze ene zon, konden worden begrepen. Wij flikkers, schreven we, willen bevrijd worden niet zo zeer van het huwelijk, alswel van het stelsel waarin het huwelijk als midden en norm voor het geheel wordt begrepen. Van Genneep reageerde daarop met de hem kenmerkende onzekerheid en eerlijkheid: 'Deze verheerlijking van het huwelijk mag ik dan misschien niet zo bedoeld hebben, het is toch wel een consequentie, die door mijn gedachtengang wordt opgeroepen en ik zou vandaag nog niet weten, hoe ik de schijn van deze consequentie in mijn formulering zou moeten vermijden.'¹

Nu zou het flauw zijn, erover te gaan zeuren dat ook in de passage over het Verbond in het laatste boek (470-73) de formulering ternauwernood veranderd is. Liever zet ik ons gesprek langs een andere lijn voort.

Van Genneep hecht er grote waarde aan, dat groepen, die zich verzetten tegen wat Habermas de 'kolonisering van de leefwereld' noemt, vooral